

Jet Bakels en Sophie Elpers

Immaterieel erfgoed als hefboom voor duurzaamheid

Immaterieel erfgoed kan praktisch, sociaal en mentaal een bijdrage leveren aan een duurzame toekomst. Bijvoorbeeld door mee te bewegen met het landschap, emotioneel mede-eigenaar te worden van land of naar de bever te kijken.

Nationale
Tuinvogeltelling.
Fotografie:
Simone Best.
© Vogel-
bescherming
Nederland

In zijn afscheidsessay stelt Artis-hoogleraar Erik de Jong een nieuwe, duurzame omgang met natuur en landschap centraal en vraagt hij aandacht voor het belang van inzicht in ‘praktische ervaringskennis, in tradities, verhalen en gebruiken die allemaal spreken van wat natuur in verschillende culturele contexten kan betekenen’ (Jong 2020, 61). Het is precies het terrein waarop immaterieel erfgoed zich beweegt. Dit immateriële, ‘levende’ erfgoed betreft kennis en kunde die worden uitgedrukt in sociale praktijken. Deze geven immaterieel erfgoedbeoefenaren een gevoel van identiteit en continuïteit, dat ze willen doorgeven aan volgende generaties. Immaterieel erfgoed is dynamisch: het wordt steeds opnieuw vormgegeven in wisselwerking met de omgeving en veranderende maatschappelijke omstandigheden. Het vindt in het heden plaats, heeft relaties met het verleden, maar is vooral te begrijpen als ‘practice of future making’, zoals Rodney Harrison en anderen recentelijk voor de hele erfgoedsector hebben laten zien (Harrison et al. 2020). Bij diverse vormen van immaterieel erfgoed speelt ecologische duurzaamheid een belangrijke rol.

De mens als bever

Een voorbeeld daarvan is de traditionele duurzame landbouwtechniek van de ‘graslandbevloeiing’. Deze bijna vergeten methode wordt al sinds de middeleeuwen overgedragen van boer op zoon, en tegenwoordig ook van boswachter op boswachter. Het gaat om een uitgekiend systeem waarbij graslanden bevloed worden door water uit rivieren, beken en bronnen. Hierbij wordt gebruikgemaakt van minieme hoogtevverschillen, waarin ‘gestuwd water’ wordt verdeeld via sloten en stuwen, net als de bever met zijn dammensysteem doet. Zo blijft over een groot terrein de gewenste waterstand op peil en wordt ingespeeld op veranderingen in weer en klimaat. Doordat met het water ook kalk en mineralen in de bodem terechtkomen, ontstaat een grasland vol kruiden met een rijk bodemleven, wat weer insecten en vogels aantrekt. Het levert bovendien een hoogwaardige hooiopbrengst op.

Een van de gebieden waar graslandbevloeiing wordt toegepast is landgoed Het Lankheet, onder Haaksbergen. Eric Brinckman, vertegen-

woordiger van de Stichting Waterpark en Veldwerkcentrum Het Lankheet, vertelt: ‘Wat je doet, is meebewegen met het landschap. Je volgt het water. Iedere week is er weer een andere situatie waarop je moet inspelen. Zo verzorgen we het landschap, en zorgt het landschap weer voor ons. Er werken 30 vrijwilligers bij de stichting. Samen zetten we ons in voor het herstel van de biodiversiteit en de creatie van een klimaatrobuust landschap, dat past bij natuurinclusieve landbouw.’ De vrijwilligers voelen zich verantwoordelijk en betrokken. En het versterkt de waardering voor de natuur. Het stimuleert de vrijwilligers om emotioneel mede-eigenaar van het landschap te worden.’

Ecoburgerschap

Er zijn ook vormen van immaterieel erfgoed die niet of ten dele een duurzame techniek inbrengen zoals hierboven geschetst, maar wel bijdragen aan een waardering van de natuurlijke omgeving en op een op duurzaamheid gerichte

De Tropentuin, moestuin op initiatief van De Gezonde Stad met buurtbewoners bij het Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam. © De Gezonde Stad

levenshouding in brede zin. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) gebruikt in zijn onderzoek,²

waarover later meer, het concept van ‘Eco- of EnviroCitizenship’: ‘groen burgerschap’, dat verwijst naar een verantwoordelijk, proactief en omgevingsbewust gedrag van individuen en groepen, waarmee ze zich zowel privé als in de openbare ruimte inzetten voor een duurzame levenswijze (Jagers et al. 2014). Het relatief nieuwe *urban gardening* – het verbouwen van voedsel en groen in, om en voor de stad – is een voorbeeld van een sociale praktijk waarbij burgers hun kennis inbrengen en samen werken aan een groene stad en duurzame voedselproductie. Dit heeft zowel een ecologische als een sociale impact, die bijdraagt aan EcoCitizenship. Immaterieel erfgoed zoals recreatief wandelen of vogels kijken, dat culmineert in de jaarlijkse Nationale Tuinvogeltelling, zijn →

voorbeelden van tradities die kunnen bijdragen aan de waardering en emotionele verbondenheid met de natuur, en daarmee aan een op duurzaamheid gerichte levenshouding (zie ook Ganzevoort 2021).

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

De positieve rol die immaterieel erfgoed kan spelen bij duurzaamheid is echter nog relatief onbekend, ook bij beleidsmakers. Zo stellen Sandra Fatorić en Linde Egberts, verbonden aan respectievelijk de Technische Hogeschool in Delft en de Universiteit van Amsterdam:

‘Heritage is also a valuable source of knowledge and scientific information, which can be used to inspire and inform environmental and climate change management and politics’ (Fatorić et al. 2020, 1). Daar voegen zij aan toe dat ‘environmental benefits of cultural heritage are poorly considered in decision making’ (Ibid., 6).

Het aanvullen van deze lacune is een van de doelen voor de beleidsperiode 2021-2024 van KIEN. In die beleidsperiode besteedt het – samen met de erfgoedgemeenschappen zelf en diverse academische partners – specifieke aandacht aan de vraag hoe immaterieel erfgoed kan bijdragen aan een ecologisch duurzame toekomst. Het centrum gaat dit erfgoed zichtbaarder maken, ondersteunt daarmee de erfgoedbeoefenaren en attendeert beleidsmakers op de kansen die het immaterieel erfgoed biedt. Veel immaterieel erfgoed kan immers door een specifiek beleid extra ondersteund worden en tegelijkertijd als instrument voor beleidsdoelen dienen.

Relevante vragen daarbij zijn: hoe wordt in het erfgoed omgegaan met mens-natuurrelaties en onderlinge verbondenheid? Welke betekenis spelen de kennis en kunde van niet-menselijke aanwezigheden, in het bijzonder planten en dieren, en hoe vormen zij samen met mensen het immaterieel erfgoed? Wat kunnen we daarvan leren?³

Voor het ondersteunen van de erfgoedbeoefenaren, zichtbaar maken van het immaterieel erfgoed en om erachter te komen hoe immaterieel erfgoed zelfs nog beter aan duurzame ontwikkeling kan bijdragen, is het van belang om te onderzoeken in welke netwerken de erfgoedbeoefenaren acteren en welke stakeholders een rol spelen. Heggenvlechters werken bijvoorbeeld nauw samen met provinciale landschapsbeheerorganisaties en met gemeenten. Het heggenvlechten is een ambacht waarbij vlechters bestaande heggen, meestal doornheggen, ondoordringbaar maken. De heggen dragen bij aan een duurzaam beheer van het landschap en tegelijkertijd bevorderen zij de biodiversiteit. Lex Roeleveld van Stichting Heg&Landschap: ‘Ecologische duurzaamheid staat centraal in het heggenvlechten. In de manier waarop we vlechten staat het maken van een zo aantrekkelijk mogelijke heg voor de natuur voorop. Robuuste, dichte en brede heggen – daar hebben zangvogels en egels veel aan. We promoten ook om nieuwe heggen aan te leggen en bij het aanplanten zorgen wij ervoor dat inheemse plantensoorten gebruikt worden. Daarbij gebruiken we zaad uit de regio. De planten zijn dan minder ziektegevoelig en bloeien op het juiste moment waardoor ze ecologische processen niet in de war schoppen.’

Gemeenten kunnen gebruikmaken van de Omgevingswet⁴ die in 2022 in werking treedt, om het heggenvlechten (en andere vormen van erfgoed) te ondersteunen: in het omgevingsplan kunnen bepaalde delen van het cultuurlandschap aangemerkt worden als waardevol. Voor het rooien van heggen kan dan bijvoorbeeld een vergunning worden vereist (Altenburg et al. 2020, 14). Zowel ‘heggenvlechten’ als ‘graslandbevloeiing’ zijn bijgeschreven op de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland⁵.

Transities

Immaterieel erfgoed is een dynamisch proces. Om in de toekomst te kunnen blijven bestaan, moet het doorlopend aangepast worden aan de veranderende omgeving. Dat betekent ook dat sommige vormen van immaterieel erfgoed zelf moeten verduurzamen om toekomstbestendig te worden.

Een voorbeeld daarvan zijn de zogenaamde vreugdevuren rond de jaarwisseling en de paasvuren. De verscherpte wet- en regelgeving betreffende de uitstoot van giftige stoffen en fijnstof die bij houtverbranding vrijkomen, vraagt om bijsturing. In het geval van de vuren zijn behalve de milieunormen ook de veiligheidsnormen aangescherpt, mede na het uit de hand lopen van het nieuwjaarsvuur op het Scheveningse strand in 2018. De verdroging van de grond als gevolg van klimaatverandering vormt een extra risico op brand bij paasvuren. Sinds kort moeten de verantwoordelijke gemeenschappen een uitgebreid plan indienen bij de gemeente, waarin onderlinge afspraken zijn vastgelegd. ‘Vroeger zei de brandweer waar je moest staan, nu is de organisatie een hele papierwinkel’, verzucht Arjan Stevens, een van de voormannen van het paasvuur in Espelo. ‘Maar de gemeente weet vaak niet dat een paasvuur veel meer is dan een vuurtje stoken. De voorbereidingen starten al in oktober. Dan trekken we elke zaterdag met iemand van de natuurbescherming de natuur in, om jonge dennen te rooien voor op de brandstapel. Anders groeit het landschap dicht. Eigenlijk zijn wij in de plaats gekomen van de schaapskuddes’ (Bakels 2020, 10). De milieueffecten van dit soort evenementen worden in de toekomst alleen maar zwaarder meegewogen.

Ook beoefenaren van ambachten moeten zich beraden op hun materiaalgebruik. Dit kan tot innovatieve samenwerkingen leiden. Zo werken in het AmbachtenLab Wol, dat het Kenniscentrum organiseert, enkele schaaפשרders samen met een ontwerpster, die met innovatieve methoden de overtollige wol van de Nederlandse heideschappen verwerkt tot nieuwe materialen (Bakels et al. 2021, 53).

Het tweede traject van het Kenniscentrum is daarom gericht op het ecologisch duurzamer maken van immaterieel erfgoed. Het doet hier participatief onderzoek naar en begeleidt

beoefenaren die tegen bovengenoemde of soortgelijke uitdagingen aanlopen in het proces van transitie. Het is de bedoeling dat daarbij ook aandacht is voor de creatieve kansen die dit biedt (vgl. Harrison et al. 2020).

Het onderzoek naar immaterieel erfgoed en duurzaamheid is relatief nieuw, maar vooral nog is duidelijk dat duurzaamheid naar twee kanten kan werken. Enerzijds blijkt dat diverse vormen van immaterieel erfgoed praktisch, sociaal en mentaal een bijdrage kunnen leveren aan een groene toekomst. Anderzijds moeten erfgoedbeoefenaren werken aan de verduurzaming van hun eigen erfgoed, waarmee ze soms weer tot inspirerende oplossingen komen. •

Literatuur

- Altenburg, F. en S. Elpers (2020) *Ruimte voor immaterieel erfgoed: hoe integreer je immaterieel erfgoed in je omgevingsbeleid?* Arnhem: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.
- Bakels, J. (2020) *Erfgoed in beweging: immaterieel erfgoed rondom vuur*. Arnhem: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.
- Bakels, J. en S. Jaarsma (eds.) (2021) *Dier, mens & traditie: zwemmende honden, zingende watwawa's en pronkende paarden*. Rotterdam: Natuurhistorisch Museum Rotterdam en Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.
- Fatorić, S. en L. Egberts (2020) 'Realizing the potential of cultural heritage to achieve climate change actions in the Netherlands'. In: *Journal of Environmental Management* nr. 274, 111107, 1-9.
- Ganzevoort, W. (2021) *Green volunteers in the spotlight*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Haraway, D.J. (2008) *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harrison, R. (et al.) (2020) *Heritage futures: comparative approaches to natural and cultural heritage practices*. London: UCL Press.
- Jagers, S.C., J. Martinsson en S. Matti (2014) 'Ecological citizenship: a driver of pro-environmental behaviour?' In: *Environmental Politics*, jrg. 23, nr. 3, 434-453.
- Jong, E.A. de (2020) *Biophilia: van vensterbank tot landschap*. Amsterdam: Artis.
- Latour, B. (1993) *We have never been modern*. Cambridge: Harvard University Press.

Noten

- 1 Bij natuurinclusieve landbouw gaat de boer uit van een veerkrachtig voedsel- en ecosysteem, waarbij hij rekening houdt met de natuurwaarden van zijn land.
- 2 Het Kenniscentrum coördineert sinds 2012 de implementatie van het UNESCO 2003 Verdrag inzake de Bescherming van het Immaterieel Erfgoed in Nederland. Het helpt beoefenaren van immaterieel erfgoed met het borgen (ontwikkelen, promoten, doorgeven) van hun immaterieel erfgoed, onder andere door de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland (www.immaterieelerfgoed.nl). Daarnaast werkt het Kenniscentrum aan kennisontwikkeling en doet onderzoek ten behoeve van de praktijk van borging van immaterieel erfgoed.
- 3 Deze 'multispecies'-benadering is beïnvloed door onder andere Bruno Latour (1993) en Donna Haraway (2008).
- 4 www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingswet
- 5 www.immaterieelerfgoed.nl/immaterieel-erfgoed#eyJoeXBBIjJoibGlzdCIsIm-FueWtleXdvcnQiOltdLCJmYWVudH-MiOntofQ==

Sophie Elpers is wetenschappelijk medewerker KIEN en onderzoeker etnologie bij het Meertens Instituut, KNAW Humanities Cluster en gespecialiseerd in rurale alledaagse cultuur

Jet Bakels is wetenschappelijk medewerker KIEN en gespecialiseerd in de rol en betekenis van de wilde natuur in diverse culturele contexten